

Kako so prale naše babice

Danica Mohorič

V lanski številki sem pisala, kaj so kuhale naše babice. Ko sem zbirala podatke za ta zapis, mi je več žena na široko opisalo tedanje življenje. Največkrat so se dotaknile skrbi za čistočo in urejenost doma. Že tedaj sem se odločila, da bom zbrala o tej temi še več podatkov in jih zapisala.

Pred stotimi leti je bila življenjska oziroma bivalna raven v Sloveniji zelo nizka. To je zanimalo pisateljca Janeza Trdino, ki je zapisal: "Gospoda se povsod lahko pere, umiva, gladi in kodra, kolikor hoče, pri kmetih pa bi bilo to čisto odveč. Toda ob nedeljah in praznikih odlegne tudi nam. Takrat nastopi čas kmetiške čednosti in gizde." Lestvica nujnosti opravil je bila sestavljena v skladu z njihovim pomenom za gospodarstvo oziroma s pridobitnostjo. Dela so se delila na bolj ali manj "pametna", prednost so imela poljska dela in oskrba živine, nekje na sredini je bila kuha, na dnu pa opravljanje kot pospravljanje, pranje in podobno. "Peri ponoči, sakrament!" je morala pogosto slišati ženska, sklonjena nad škafo. "Prava gospodinja ne mudi časa z ribanjem perila in ne troši denarja za milo. Sakrament pravim, če se mi takoj ne spraviš k pametnejšemu delu, te čohnem z grabljami po puklu, da ti ga nekoliko zravnam." (Ignac Koprivec: Kmetje včeraj in danes) Popisovanje

tovrstnih navad in pravil je некоč veljalo za nespodobno početje, no, za pranje umazanega perila.

Anton Martin Slomšek, eden redkih Slovencev, ki se mu ni zdelo za malo pisati o teh zadevah, je sredi prejšnjega stoletja priporočal: "Dobre gospodinje oskrbijo domačim po dvoje srajc ali kril za preobleko ter jih privadijo, da se preoblečejo vsako nedeljo zjutraj, posebno otroke, ki se hitro umažejo. Vsakega meseca se prtiči, plahte ali rjuhe pobero s postelje in denejo v pranje. Brez plahte še berača na slami ne pusti. Umiti se morate, kadar ste blatni ali umazani, posebno kadar greste od dela k mizi. Vsak večer si zobe iztrebite in usta izplaknite, zjutraj usta in ušesa, kdor pa njuha, tudi nos."

Pravnik Janko Sernec, avtor prve slovenske knjige o gospodinjstvu (Nauk o gospodinjstvu, 1871), je bil že zahtevnejši. Večino knjige je posvetil pomenu snažnosti. Po zaslugi svoje žene je zapisal tudi navodila za pranje, eno najbolj napornih gospodinskih opravil tistega časa. Ves postopek je trajal dva dni. Pranje pa tudi tedaj še ni bilo pogosto opravilo, saj je bila voda dragocena; pot do potoka ali vodnjaka je bila pogosto dolga, poleti je vode marsikje zmanjkovalo zaradi suše, pozimi sta sneg in led oteževala dostop do nje. Večina materialov, ki

so jih tedaj uporabljali, je bila izjemno neprimerna za pranje (volna, lan, usnje, kožuhovina). Lanene srajce in prti, ki so se napili vode, so bili tako težki, da jih ena sama perica ni mogla niti dvigniti. Nič nenavadnega torej, da so iskali različna opravičila, zakaj se je pranju dobro izogniti. Iz prenekaterih ust se je tedaj slišalo: "Jaz sem na novega leta dan srajco oblekel, na svečnico jo bom okrog obrnil in obrnje-no do pusta nosil."

Zagotovo se je nekaj podobnega dogajalo tudi v Selški dolini. Zapisi pripovedujejo, da je bila čistoča v veliki meri odvisna od premoženja in od navad posamezne družine. "Premožnejši so si izmišljali prava čuda; sadovnjak z umetno gojenim drevjem, sredi pa vilo s kopalnico in vodometom." (France Koblar: Moj obračun) Nadalje pisatelj opisuje, da so imeli otroci po tri do štiri obleke, za vsako stopnjo praznika posebno. Zato so se morali tudi hitro preobleči, ko so prišli iz cerkve. Mati pa so imeli precej lepih kril, židanih in volnenih rut, lepo veliko zimsko ruto za nedeljo in posebej za vsak dan. Skrb za čistočo je bila vedno naložena na ramena žena, poleg dela v kovačnicah, materinstva in drugih hišnih opravil.

Kako pa so po drugi svetovni vojni skrbele za čistočo naše babice? Večina vprašanih žena mi je dejala, da je bilo lepo oprano perilo od nekdaj ponos vsake gospodinje. Nekoč se je vsako dekle moralo pred poroko naučiti kuhati, peči kruh in lepo oprati perilo. Mlajše generacije tega pomembnega opravila ne poznajo več, saj običajno zvečer naložimo umazano perilo v pralni stroj, zjutraj pa opranega obesimo ali celo iz stroja vzamemo že posušenega. Potem pa stokamo, koliko časa se bomo zamudili z likanjem. Danes smo zelo veseli, če na etiketi nove obleke piše "likanje ni potrebno". Zato sem o pranju povprašala več kot 60 žena iz Železnikov in vasi v Selški dolini (Davča, Martinj Vrh, Ojstri Vrh, Zali Log, Podlonk, Prtovč, Rudno, Dražgoše, Lajše, Topolje, Selca, Golica, Osojnik, Pozirno, Luša, Ševlje, Dolenja vas, Sv. Lenart), ki so velik del svojega življenja še prale na roko. V grobem je bil postopek pranja podoben za celotno Selško dolino, v malenkostih pa se je razlikoval od vasi do vasi, celo od hiše do hiše. Celoten

postopek pranja je največkrat trajal ves dan. Za to delo so bile pri hiši zadolžene vedno le ženske. Gospodinji so včasih pomagale tudi mame, tašče, tete, pa tudi hčere od približno desetega leta dalje.

Priprava perila za pranje

Perilo za pranje se je največkrat pripravilo že v nedeljo zvečer. Posebej se je v škaaf namočilo belo perilo, v drugega pa pisano. Namočili so ga zato, da se je umazanja čez noč razmehčala in odstopila. V ponedeljek zjutraj pa se je običajno pričelo pranje. Pranje se je na druge dni lahko prestavilo le v primeru sušenja sena, pomembnih opravkov ali izrednih vremenskih razmer.

Posoda, pralna sredstva in pripomočki za pranje

Za pranje perila so uporabljali posebno posodo, narejeno iz lesa ali kovine. Ta posoda je bila za prenašanje težka že sama po sebi, napolnjena z mokrim perilom pa še bolj. Pri pranju so žene uporabljale:

- lesene škafe – za prenašanje perila,
- žehtni lonec (cinkov lonec, 25 litrov) s pokrovko, ki je bil sprva pločevinast, kasneje pa emajliran,
- veliko kuhalnico, ki je bila podobna manjšemu veslu,
- perilnico (to je bila do pasu segajoča in precej široka deska, na kateri se je perilo ob potoku tolklo), kasneje so obstajali manjši perilniki (ribežen, žulnk), prevlečeni z valovito pločevino, ki so bili namenjeni žuljenju,
- sirkova krtača – za večje madeže,
- poseben lesen čeber – žehtnik, z luknjo v dnu, da je voda lahko odtekla pri dnu in težkega čebra ni bilo treba dvigovati, luknja se je zamašila z leseno palico,
- brzoparilnik – za prekuhanje platnenih rjuh,
- lesene palice – tolčilnice, s katerimi so tolkli platnene rjuhe.

Izbira pralnih sredstev je bila nekoč zelo skromna, saj so jih izdelovale gospodinje kar same. Uporabljale so:

- lug (čež čeber so napeli rjuho, nanjo presejali bukov pepel in ga polili s kropom. V čeber je pritekla lužnata voda – lug, v katerem so prali perilo),
- domače milo – žajfa (naredili so jo iz živalske maščobe – loja, vode, lužnega kamna in galuna ali terpentina. Tej masi so dodali kakšne dišeče rastline (kamilice, rman, ognjič, rožmarin ...). Kuhanje mila je bilo precej zahtevno, saj je moralo vreti zelo počasi dva do tri dni, sicer se je spenilo in prekipelo. Ko je bilo dovolj gosto, da se je povleklo za kuhalnico, so še vroče vlili v "pleh". Ko se je strdilo, so ga razrezali na poljubno velike kose. To milo je bilo pogosto neprijetnega vonja. Pri pranju s tem milom so močno razpokale roke, ki so jih gospodinje zdravile z mazanjem z mastjo ali oljem.

Kasneje so gospodinje prišle do mila tako, da so v trgovini zamenjale pridelke s kmetije ali živalske kože za milo. Pravo olajšanje pa sta prinesla industrijsko izdelan prašek in milo. Mnoge žene se še spomnijo modre kartonske škatle, na kateri je bila narisana rumena zvezda, pod njo pa je pisalo "Radion pere sam". Tudi milo, na katerem je bila odtisnjena glava zlatoroga, je bilo dosti bolj kvalitetno od domačega. Vse ženske pa se spominjajo, kako je bilo treba pri nakupu pralnih sredstev vedno varčevati.

Postopek pranja

KUHANJE PERILA

Belo namočeno perilo so dali naslednji dan v lonec, dodali prašek ali na koščke narezano milo. Zjutraj so perilo najprej požulili, dali v cinkov lonec in kuhali toliko časa, da je zavrelo. Med vrenjem so ga večkrat premešali. Potem so ga nekoliko ohladili in na kuhinjski mizi ponovno prežulili. V topli vodi, ki so jo shranili od kuhanja belega perila, so požulili tudi pisano perilo. Sledilo je miljenje in ponovno žuljenje.

IZPIRANJE PERILA

Škaf s perilom in perilnico so odnesli do bližnjega potoka ali reke. Prali so ob Sori (Dermotov studenec, bajer), Praprotnici, Davščici, Prugarici, Kani, pri Studencu, Na Luši, Na Koritu, Trebušniku, ob Selnici, Češnjici, Kršivniku, Rilenku, Prstenici, v Grapi, Plenšaku ali kar ob večjem potoku, ki je tekel mimo hiše. Žene so dobro vedele, da so studenci pozimi toplejši od reke, zato so mesto pranja pozimi včasih zamenjale. Če je bilo daleč, so gospodinje poleti škaf naložile na voziček, pozimi pa na sanke in jih odpeljale. Redko so jim ga pomagali nesti možje. Pri vodi so si uredile stojišče (večja skala); če je bil breg do vode strm, so naredili tudi kamnite stopnice za lažji dostop. Včasih je na istem kraju pralo več gospodinj, včasih le ena. Potem so perilo pomakale v čisto mrzlo vodo in ga tolkle ob perilnico. To so ponavljale toliko časa, da je bilo perilo izprano pralnih sredstev. Nato so ga, kolikor močno so mogle, še ovile in zložile v drug škof. Da je bilo belo perilo še bolj belo, so ga nazadnje izprale še v vodi, ki so ji dodale neko modro barvilo (plavka). To so uporabljale predvsem pri pranju moških srajc in prtov.

To delo je bilo za žene še posebno veliko trpljenje pozimi, ko je zeblo v roke in noge in je perilo v rokah zmrzovalo. Pogosto so morale pri potoku najprej razbiti led, šele potem so lahko prale. Da jih je manj zeblo v noge, so stopile v prazen lesen škof. Domov so pogosto prišle objokane in trde od mraza. Gumijastih zaščitnih rokavic pa takrat niso poznali. Med pripovedovanjem o tem trpljenju je imela marsikatera žena še danes solzne oči. Šele mnogo, mnogo let kasneje, ko so si ljudje napeljali vodovod in v hiši naredili prve kopalnice, so izpirali perilo v topli vodi v kadi.

Sušenje perila

Oprano perilo so dobro ovile. Še posebej težko je bilo ovijanje platnenih rjuh. Včasih so si žene med seboj pomagale tako, da sta rjuho ovijali dve, vsaka

na svojem koncu. Potem se je perilo dobro strepalo in obesilo na vrh. Ta je bila običajno napeljana na vrtu med drevesi, da se je perilo sušilo v senci. Na soncu je namreč perilo porumenelo in obgorelo (obšesalo). Perilo so pripele z lesenimi ščipalkami (klinčki). Običajno se je pobiralo zvečer, da se je lažje likalo. Pozimi so perilo sušili tudi okoli krušne peči. S stropa okoli peči je visela nekakšna ograjica iz lesenih palic (štrenarc), čez katere so na debelo obesili perilo, običajno zvečer, da se je čez noč posušilo.

Likanje perila

Sprva so žene perilo likale še z železnimi likalniki na žerjavico, kasneje so že imele električne. Likale so običajno na kuhinjski mizi, čez katero so pogrnile staro odejo, čezenj pa še prepognjeno rjuho. Šele mnogo kasneje so se na trgu dobile podlage za likanje, še kasneje likalne deske. Če je bilo perilo presuho, so ga navlažile z vodo. Posebno težko je bilo lepo zlikati moške srajce. Te so vedno poškrpili z vodo, ki so ji primešale škrob (štirko). Potem so jih trdo zvile skupaj, da se je srajca enakomerno prepajala. Še posebej močno je bilo treba "poštirkati" za-pestje in ovratnik srajce. Moški so se radi postavljali s snežno belimi in lepo zlikanimi srajcami, ki so bile v ponos tudi vsaki gospodinji. Časa za likanje pa je bilo vedno škoda, zato se je običajno likalo zvečer ali celo ponoči.

Prvi pralni stroji

V Ameriki je bil prvi pralni stroj na ročni pogon patentiran že pred 150 leti, pred 100 leti pa so v Ameriki že prali s strojem. Kdaj se je v dolini pojavil prvi pralni stroj, ne vemo natančno. Izmed vprašanih žena pa je prva kupila pralni stroj leta 1960, in sicer v Italiji, znamke Rex. Vse tja do leta 1965 so se pralni stroji pri nas težko dobili in so bili zelo dragi. Zato so se ljudje takrat množično odločali za nakup

v Trstu ali Gorici. Najbolj znane so bile znamke Rex, Castor in Candy. Kasneje so ljudje pralne stroje kupovali tudi že doma, največkrat na sejmi. Vsem vprašanim ženam se je zdel nakup pralnega stroja največja pridobitev v življenju, celo bolj pomembna od nakupa avtomobila. Večina je brez težav povedala letnico prvega nakupa in znamke tega stroja. V hribih je bil nakup stroja pogosto odvisen od tega, kdaj jim bodo v hišo napeljali elektriko. Nekatere žene so pripovedovale, da so prve mesece sedele poleg stroja in gledale, kako pere. Sprva so prale vedno le podnevi. Večkrat se je zgodilo, da se je perilo pobarvalo na roza ali modro ali pa se močno skrčilo. Včasih se je pojavila tudi človeška zavist ali starokopitnost pri tistih, ki pralnega stroja še niso imeli. Trdili so, da perilo ni tako belo, kot če bi ga prali na roke, predvsem pa, da bo zaradi močnega ovijanja prav hitro uničeno.

Danes si življenja brez pralnega stroja res ne moremo več predstavljati. Tudi če se pokvari, malokokatera gospodinja opere perilo na roke. Ena od žena mi je ob koncu pogovora dejala: "Brez te dekle pa danes nihče ne bi mogel živeti."

Zahvala

Najlepše se zahvaljujem tudi učencem 5. a, 5. b in 5. c razreda OŠ Železniki, ki so mi v okviru predmeta spoznavanje družbe pomagali pri zbiranju podatkov na terenu.

Viri:

Alenka Puhar: *Prvotno besedilo življenja*. Ljubljana: Založba ČGP Delo – TOZD Globus, 1982.

France Koblar: *Moj obračun*. Ljubljana: Slovenska matica, 1976